

Eski Türkçeden Başkurt Türkçesine Bir Gereklilik / Zorunluluk İşaretleyicisi: *-Ahl/-yhl + iyelik eki bar/yuq**

The necessity/obligation Marker from Old Turkic to Bashkir Turkish: *-Ahl/-yhl + iyelik eki bar/yuq*

Habibe Yazıcı Ersoy

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta yaziciersoynabibe@gmail.com
orcid 0000-0002-3334-2117
doi 10.54316/dilarastirmalari.1739952

Atıf

Citation

Yazıcı Ersoy, Habibe (2025).
Eski Türkçeden Başkurt
Türkçesine Bir
Gereklilik/Zorunluluk
İşaretleyicisi: *-Ahl/-yhl +
iyelik eki bar/yuq. Dil
Araştırmaları*, 37: 19-38.

Başvuru

Submitted

11.07.2025

Revizyon

Revised

18.09.2025

Kabul

Accepted

14.10.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

07.11.2025

*Bu makale, 21-23 Ekim 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen XII.

ÖZ

Gereklilik/zorunluluk Türkçe gramerde basit kiplerin içerisinde tasarlama kipleri alt başlığında incelenmektedir. Anlam bilimi odaklı çalışmalarda ise gereklik/zorunluluk ifadeleri kiplik kategorisi içerisinde kimi araştırmacılar tarafından yükümlülük kipliği kimi araştırmacılar tarafından da kılıcıya yönelen kiplik alt başlıkları altında değerlendirilmiştir. Dünya dilleri içerisinde gereklik/zorunluluk kiplik anlam alanı çeşitli morfolojik, sentaktik ya da gramatikal şekillerle işaretlenmektedir. Gereklik ve zorunluluk ile kendisi gibi kiplik anlamlar içeren diğer emir, izin, rica anlam alanları arasında sezgisel bağlar bulunmaktadır. Türkçede de tarihî dönemlerden günümüze kadar çeşitli yollarla oluşan farklı gereklik/zorunluluk işaretleyicileri kullanılmıştır. Bugün Başkurt Türkçesinde kullanılan *-Ahl/-yhl -iyelik eki bar/yuq* analitik şekli de gereklik/zorunluluk kiplik anlam alanını işaretleyen yapılardan biridir. Bu makalede, söz konusu yapı ile bu yapının bir parçasını teşkil eden ve Türkçenin sıfat-fiil eklerinden biri olan *-Ahl/-yhl* ekinin gereklik/zorunluluk kiplik anlam alanına geçiş süreçleri ve örnekleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gereklik, zorunluluk, kiplik, tasarlama kipi.

ABSTRACT

In Turkish grammar, necessity/obligation is examined within the subheading of indicative moods within simple moods. In semantics-focused studies, necessity/obligation has been evaluated within the modality category by some researchers under the deontic modality, while others under the agent-oriented

Uluslararası Dünya Dili
Türkçe Sempozyumu'nda
sunulan bildirinin gözden
geçirilerek genişletilmiş
hâlidir.

Bu makale en az iki hakem
tarafından incelenmiş ve
makalede intihal bulunma-
dığı teyit edilmiştir.

This article has been
reviewed by at least two
referees and confirmed to be
free of plagiarism.

modality. In the world's languages, the modality semantics of necessity/obligation are marked by various morphological, syntactic, or grammatical forms. There are intuitive connections between necessity/obligation and other semantics that also contain modal meanings, such as imperatives, permissions, and requests. Turkish has also used a variety of different necessity/obligation markers, formed in various ways from historical periods to the present. The analytical form *-Ahl/-yhl+possessive suffix bar/yuq*, used in Bashkir Turkish today, is one of the structures marking the modality semantics of necessity/obligation. In this article, the processes and examples of the transition of the structure in question and the suffix *-Ahl/-yhl*, which is one of the Turkish adjective verb suffixes and forms a part of this structure, to the modality meaning field of necessity/obligation are examined.

Keywords: Necessity, obligation, modality, indicative mood.

EXTENDED ABSTRACT

Almost all languages in the world use different words and structures to express necessity or obligation. These words and structures are mostly elements that express necessity and obligation in that language. Various grammatical affixes in agglutinative languages, such as Turkish, mark the mood of obligation and necessity. Sometimes, languages use a set of modal words that express necessity and obligation for this category of modality while also using various grammatical suffixes. In Turkish, the meaning field of necessity/obligation is expressed in grammar through mood, mood words, and mood markers. The meaning field of necessity/obligation, used to express actions, occurrences, and movements that the speaker considers necessary and obligatory, can be marked in each language through specific morphological lexical or morphosyntactic means unique to that language.

When examining Turkish grammar, the topic of necessity/obligation is studied under the subheading of design moods within simple moods. However, semantics-focused studies have evaluated necessity/obligation expressions within the mood category under the obligation mood and imperative mood subheadings. The semantic field of necessity/obligation mood is marked by various morphological, syntactic, or grammatical forms in world languages. There are intuitive connections between necessity and obligation and other areas of meaning, such as command, permission, and request. Different markers of necessity/obligation have been used in the Turkish language from the time of Old Turkish to the present day. Various means of expressing necessity/obligation have been used throughout history, sometimes lexically, analytically, and synthetically. In Bashkir Turkish today, the *-Ahl/-yhl -iyelik suffix bar/yuq* is a structure that indicates the mood of necessity/obligation. In Bashkir Turkish, the necessity/obligation expression is not expressed with an independent suffix, and many other structures are used. Analytical forms are used more frequently. These structures generally consist of noun-verb suffixes and modal words: *-(X)rgA tıyış*; *-(X)rgA kerek*; *-(X)rgA tura kil-*; *-mA kerek*; *-(X)w kerek*; *-Ahl/-yhl+ possessive suffix bar/yuq*. The first parts of these analytical structures, *-(X)rgA*, *-mA*, and *-(X)w*, are noun-verbs, while the following words *tıyış* and *kerek* are modal words indicating necessity/obligation.

These necessity/obligation markers, such as the necessity mood, are not treated under separate headings in Bashkir grammars. In Bashkir Turkish, necessity is expressed through various morphological, lexical, and morphosyntactic means rather than inflectional suffixes of independent verbs. Therefore, necessity/obligation, which does not have an independent expression in the verb mood category, is mostly addressed within the mood framework in Bashkir grammar, which focuses on meaning.

This article focuses on the possessive suffix -Ahl/-yhI+ in its bar analytical form and its relationship with other suffixes in historical Turkic dialects that share the same function and meaning, and consequently on the AhI/-yhI+ possessive suffix in Bashkir Turkish, which expresses necessity/obligation in its bar/yaq analytical form. Examine the conditions under which similar analytical forms constructed with the AhI/-yhI suffix can indicate different mood meanings.

The suffix -Ahl/-yhI can express meanings such as request and wish when examining the periods of the Turkish language. The suffix is formed by combining the noun-verb suffix *ga/-ge* and the possessive suffix *+sı/+si*. In Old Turkish, the suffixes -GA and -GU are similar suffixes. After taking the possessive suffix -GA, they qualify nouns; -GU, on the other hand, directly qualifies nouns. These suffixes, one belonging to the written language and the other to the Oğuz dialect, are based on a common -(I)G suffix and may be expanded with U and A, respectively. Looking at the status of these suffixes in historical Turkish dialects, a common function and meaning can also be observed. Suffixes indicating the future can also generally indicate mood meanings such as desire, intention, or even command. The fact that such mood expressions are related to the future causes the meaning of a particular suffix to indicate different mood and tense meanings in various contexts. These suffixes, which share a common origin, have taken on common functions within the realm of desire-related meaning. However, similar analytical forms sometimes take on similar functions in contemporary dialects, while at other times they indicate different functions. A similar structure expressing desire is also present in Bashkir Turkish. As a result, in Bashkir Turkish, two separate analytical forms containing the suffix -Ahl/-yhI are used as indicators of desire and necessity/obligation.

This article examines the transition processes and examples of the structure in question and the suffix -Ahl/-yhI, which is one of the Turkish participle suffixes and forms a part of this structure, to the modality meaning field of necessity/obligation.

0. Giriş

Dillerde gereklik veya zorunluluk için farklı ifade vasıtaları mevcuttur. Bu ifade vasıtaları çoğunlukla dile ait gereklik ya da zorunluluk anlamı içeren kimi kelime ve yapılarıdır. Bazı dillerde ise, zorunluluk ve gereklik kipliği çeşitli gramatikal ekler vasıtasıyla gramerde işaretlenir (Bybee vd.1994:181-187). Hatta bazı diller kipliğin bu kategorisi için bir yandan gereklik ve zorunluluk ifade eden bir takım kiplik kelimeleri kullanırken diğer yandan da çeşitli gramatikal ekler kullanmaktadırlar. Kimi zaman bunların birlikte kullanıldığı analitik ve sentetik şekiller de mevcuttur. Genel dil biliminde anlam biliminin içerisinde kiplik kategorisi altında yer alan gereklik/zorunluluk anlam alanı gramerde kip, kiplik kelimeleri, kiplik belirteçleri vb. gibi vasıtalarla kendisini gösterir. Konuşurun zorunlu ve gerekli gördüğü iş, oluş ve hareketleri ifade etmek için kullanılan gereklik/zorunluluk kiplik alanı her dilde kendisine özgü belirli morfolojik leksik veya morfosentaktik yollarla işaretlenebilmektedir (Yazıcı Ersoy 2014: 413).

Kiplik tanım ve sınıflandırmalarında dikkati çeken bir husus, fiilin diğer kategorileri olan görünüş, kip ve zamandaki gibi genel bir kabulün olmadığıdır. Dil biliminin alt alanları olan toplum dil bilimi, ruh dil bilimi, bilişsel dil bilimi, anlam bilim ve pragmatik alanlarında farklı açılardan ele alınıp incelenen kiplik kavramı için Kerimoğlu, konu üzerindeki yaklaşımları üç başlık altında toplamıştır.

“Mantıksal yaklaşımda bir yandan olasılık ve zorunluluk kiplik türleri üzerinde durulurken diğer yandan mantık sembolleri kullanılmıştır (Lyons 1977, 1983; Angelika Kratzer 1977, 1981, 199; Ferenc Kiefer 1987, 1997; Kai von Stechow 2003, 2006). Tipolojik yaklaşımda kiplik tipolojik bir parametre olarak ele alınıp incelenmiş, dünya dilleri kiplik yönünden karşılaştırılmıştır (Palmer 1986, 2001; Bybee-Perkins-Pagliuca 1994; Bybee- Fleischman 1995; Haan 1997; Auwera 1998, 2005, 2009; Rentzsch 2005, 2011, 2013, 2015). Semantik ve pragmatik yaklaşımda ise kipliğin anlamla ilişkilendirip anlam temelli incelenmesi söz konusudur (Lakoff 1972; Coates 1983; Sweetser 1990; Papafragou 2000; Nuyts 2001)” (2011: 27-31).

Kipliğin böylesine mantıksal, tipolojik, semantik ve pragmatik gibi yaklaşımlarla birbirinden farklı açılardan ele alınıp değerlendirilmesindeki temel sebeplerden biri elbette bakış açılarının farkından kaynaklanmaktadır. Anlam odaklı bakış açılarında konuşurun cümlesindeki tutumu üzerinden değerlendirme yapılmaktayken (Jespersen 1924; Lyons 1977; Palmer 2001; Bybee vd. 1994; Bussmann 1996; Vardar vd.1998; Karabağ 2000; Yarar 2001; Cruse 2006; Nuyts 2006; Aslan 2008; Çürük 2010; Kerimoğlu 2011; Karademir 2012; Kılıç 2013; Hirik 2014; Güven 2015); yine anlam bakış açılı diğer bazı çalışmalarda ise gerçeklik/gerçek dışılığın odağa alınarak kipliğin bu iki parametre arasında değerlendirildiği dikkati çekmektedir (Chung ve Timberlake 1985; Kiefer 1987; Frawley 1992: 390; Givon 1995; Kreidler 1998; Mithun 1995; Papafragou 2000; Palmer 2001; Narrog 2009; Chapman ve Routledge 2009; Portner 2009). Bazı araştırmacılar ise kiplik tanım ve sınıflandırmalarını olasılık ve zorunluluğu odağa alarak yapmışlardır (Fillmore 1968; Bybee ve Fleischman 1995; van der Auwera ve Plungian 1998; Kreidler 1998; Trask 1999; Günay 2001; Barbiers 2002; Aslan 2008; Erk Emeksiz 2008).

Kroeger genel sınıflandırmalarda olduğu gibi kipliğin bilgiye dayalı (*epistemic*) ve yükümlülük (*deontic*) olarak iki başlık altında incelenebileceği gibi konuşucuya yönelik (*speaker-oriented*) ve kılıcıya yönelik (*agent-oriented*) şeklinde de sınıflandırılabilirliğini ifade etmiştir. Ona göre, bilgiye dayalı kiplik, konuşucunun bilgi ve inanç durumlarıyla ilgili anlam bilimsel zıtlıkları içine alırken, yükümlülük kipliği kılıcının ifade ettiği zorunluluk (*obligation*) veya izin (*permission*) gibi durumlarla ilgili olan anlambilimsel zıtlıklarını içermektedir. Bu bakış açısıyla aslında iki farklı kiplik sınıflandırmasını birleştirmiştir (2005: 166). Tüm bu anlam ya da biçim odaklı mantıksal, tipolojik, semantik, pragmatik bakış açılarından başka kipliği söz dizimi düzeyinde inceleyip ele alan araştırmacılar da mevcuttur (Baskakov 1984: 12-36; Rentzsch 2015: 14).

Kiplik kategorisindeki bu farklı bakış açıları ve sınıflandırmaları nedeniyle gereklilik/zorunluluk kipliği üzerine görüşler de farklılıklar göstermektedir. Her ne kadar kiplik terimini değil de kip terimini kullanmış olsa da kiplik araştırmalarının ilk isimlerinden kabul edilen Jespersen, kiplik sınıflandırmasında gereklilik ve zorunluluğu irade unsuru içerip içermemesine göre iki farklı grupta değerlendirmiştir. Buna göre zorunluluk irade unsuru içeren, gereklilik ise irade unsuru içermeyen grupta yer almaktadır (1924: 320-321). Bybee, Perkins ve Pagliuca'nın sınıflandırmasında zorunluluk (*obligation*) kipliği ise kılıcıya

yönelen kiplik (*agent- oriented modality*) başlığı altında yer alır (1994: 177, 181-187). Kiplik çalışma ve sınıflandırmalarının çoğunda ise zorunluluk ve gereklilik, yükümlülük kipliği (*deontic modality*) içerisinde ele alınmıştır (Palmer 2001: 90; Kroeger 2005:166). Palmer imkân (*possibility*), gereklilik (*necessity*) ve olumsuzluğun (*negation*) birbiriyle kesiştiği noktaları ele alarak hem İngilizcede hem de diğer bazı dünya dillerinde bu kiplik anlamların bağlantı içinde bulunduğunu vurgulamıştır. Onun sınıflandırmasında, gereklilik veya zorunluluk kipliklerine, olay kipliğinin (*event modality*) bir alt türü olan yükümlülük kipliğinin (*deontic modality*) alt başlığında yer verilmiştir (2001: 90).

Türkiye Türkçesi ile ilgili temel kaynaklarda ise gereklilik genellikle kip kategorisi içerisinde ele alınıp incelenmiştir (bkz. Ergin 1990 [1.bs. 1958]; Gencan 1979; Banguoğlu 1995 [1.bs. 1956]; Bilgegil 2009 [1.bs. 1982]; Koraş 2005; Koraş 2006; Oruç Aslan 2011). Son yıllarda kiplik üzerine çalışmaların artması ve bakış açılarının farklılaşması ile gereklilik/zorunluluk kiplik kategorisi olarak müstakil araştırmalar bulunmaktadır (bk. Corcu 2003; Corcu 2005; Corcu Gül 2010; Çetin 2011).

Eski Türkçeden günümüze kadar Türkçede birçok farklı gereklilik/zorunluluk işaretleyicisi kullanılmıştır. Kimi zaman sözlüksel yolla kimi zaman analitik ve sentetik şekillerle tarihî dönemlerde kullanılmış çeşitli gereklilik/zorunluluk ifade vasıtaları bulunmaktadır. Bunlar Tarihî Türk lehçelerinde aşağıdaki şekilde bir tabloda verilebilir.

Tablo 1. *Türkçenin tarihî dönemlerinde gereklilik/zorunluluk ifade vasıtaları* (Eraslan 2012: 350-351; Hacıeminoğlu 2019: 193-194; Güner 2013: 249-250; Toparlı 1998: 43; Argunşah 2013: 172; Şahin 2009: 70; Eckmann 1998: 205; Özmen 2003: 186)

Eski Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi	Kıpçak Türkçesi	Çağatay Türkçesi	Eski Oğuz Türkçesi
<i>kergek / kerek erür</i>				<i>kerek (turur)</i>	<i>gerek</i>
<i>-mİş (~iyelik eki) kergek</i>					<i>-miş gerek</i>
<i>-GU(lUk ol)</i>	<i>-GU</i>	<i>-GU(lUk ol)</i>		<i>-GU, -GUIUK</i>	
<i>-GU kergek</i>	<i>-GU kerek</i>	<i>-GU kerek</i>			
<i>-GU erür</i>					
<i>-mAk kergek (Huastuanift)</i>		<i>-mAk kerek</i>	<i>-mAk / mAx kerek</i>	<i>-mAk kerek</i>	<i>-mAk / -mAh gerek</i>
	<i>...-sA kerek / kerek ...-sA</i>	<i>-sA kerek</i>	<i>-sA kerek</i>	<i>-sA kerek / kerek ...-sA</i>	<i>-sA+ şh. eki gerek</i>
			<i>-Ar kerek</i>		
			<i>-mAll</i>	<i>-mAll</i>	
			<i>kerek +fiil+ GAy+şh. eki</i>		
			<i>-GA tiyer / tiyesidir / tiyişlidir</i>		<i>-A gerek / gerek (kim)...-A</i>
					<i>-Up gerek</i>
					<i>gerek ...-IsAr</i>

Görüldüğü üzere Türkçe, tarih boyunca gereklilik/zorunluluk için farklı ve zengin ekler ile analitik şekiller kullanmıştır. Dikkati çeken husus tek başına ek kullanımlarının daha az olmasına nazaran bir ek ile bir kiplik kelimesinden oluşan

analitik şekillerin daha fazla olduğudur. Bugün Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bir yandan *-mAll* ekinin tek başına gereklilik/zorunluluk ifadesi olarak kullanıldığı görülürken ona az da olsa *-gU* ve *-GUIUK* eşlik etmektedir. Özellikle *-GU* Karahanlı Türkçesi döneminin yaygın gereklilik ifade şekli olarak kullanılmıştır (Ercilasun 1984: 148). *-mİş*, *-gU*, *-mAk*, *-gUIUk*, *-sA*, *-GA* gibi eklerin ise gereklilik/zorunluluk kiplik kelimesi *kergek/kerék* ile analitik bir birliktelik kurduğu dikkati çekmektedir. Nitekim bugün de Türkiye Türkçesinde benzer şekilde gereklilik/zorunluluk için *-mAll* eki ya da *-mAk gerek/lazım/zorunda* vb. analitik şekiller kullanılmaktadır. Bu açıdan Eski Uyğur Türkçesinde sadece *Huastuanıft*'te karşılaşılan *-mAk kerek* yapısı, takip eden dönemlerde mütemadiyen kullanılıp bugün de en çok kullanım alanına sahip gereklilik/zorunluluk şekli olmuştur. Eski Uyğur Türkçesinde örneklerine rastlanan *...-mİş (~iyelik eki) kerek* yapısı ise kullanımdan düşmüş görünmektedir. Ercilasun, DLT'de geçen *taşığ ısrumasa öpmiş kerek* “taşı ısıramayan öpmeli.” (DLT: 85) atasözünde geçen *-miş kerek* biçiminin, dönemine göre arkaik olduğu kanaatindedir (KTLG: 409). Akkuş da çalışmasında daha sonraki dönem EOT'de “*Eli ardın ağzına durmuş gerek. İki batman buğday virmiş gerek. Nazı döndermiş gerek.*” cümlelerini tespit etmiştir (1995: 251).

Gereklilik/zorunluluk kipliği kullanımlarında Türkçenin tarihî dönemlerindeki çeşitlilik Türkçenin çağdaş lehçelerinde de kendisini göstermektedir. Tek başına kullanılan ekler olduğu gibi yine çeşitli analitik şekiller de kullanılmaktadır (ayrıntı için bk. KTLG; Koraş 2006: 139). Yapının ilk kısmında *-mAk*, *-mA*, *-(X)(w)*, *-(I)ş*, *-Ar*, *-mAslık*, *-AsI* vb. bir ek kullanılırken, gereklilik bildiren kelime olarak *gerek/kerék/kirek/kirli*, *tiyis/tiyış/tiyisli/tiyisti*, *tariq/tariqlı*, *lazım*, *zerur/zörür/zarıl*, *qajet*, *bar*, *uıurlug/herék/apaar*, *tustaax* ile *kerinneex* vb. kullanılır. Oğuz grubu Türk lehçelerinde kullanılan *-mAll* dışında bütün formüllerde şahıs zamirleri veya şahıs ekleri kullanılarak ya da şahıs eklerinin yerleri değişerek birbirinden farklı gereklilik kipleri ortaya çıkmaktadır. Böylece eklerin farklılığı, gereklilik için kullanılan kelimelerin farklılığı, şahıs ifadesi taşıyan unsurun farklılığı ve değişik yerlerde kullanılması çağdaş Türk lehçelerinde birbirinden farklı 59 gereklilik kipinin oluşmasına yol açmıştır. Bunlardan, 6'sı *-mAll*, 1'i *-AsI*, 1'i *-ArdAAx*, 1'i *-IAXtAAx* ekiyle yapılan 9'u sentetik kuruluşlardır. Analitik yapıda olan 50 gereklilik kipinden 29'u “fiil ismi + gereklilik bildiren kelime”, 13'ü “geniş zaman + (yönelme h.li eki) + gereklilik bildiren kelime” formülüyle kurulmakta diğerleri ise istek, emir ve şart kiplerinin yardımıyla oluşmaktadır (KTLG: 413).

Başkurt Türkçesinde de gereklilik/zorunluluk ifadesi müstakil bir ek ile ifade edilmezken daha çok analitik şekiller ile gerçekleşmektedir. Bu yapılar genellikle isim-fiil ekleri ve kiplik kelimelerinden müteşekkildir: *-(X)rgA tiyış*; *-(X)rgA kerek*; *-(X)rgA tura kil-*; *-mAk kerek*; *-(X)w kerek*; *{-AhI/-yhI}+ iyelik eki bar/ıuq*. Söz konusu analitik yapıların ilk parçaları olan *-(X)rgA*, *-mAk* ve *-(X)w* isim fiiller olup ardından gelen *tiyış* ve *kerék* kelimeleri ise gereklilik/ zorunluluk işaretleyen kiplik kelimeleridir. Bu kelimeler bugün Türkiye Türkçesi başta olmak üzere birçok Türk lehçesinde gereklilik/zorunluluk ifadeleri için kullanılmakta olan yapılarda görülmektedir. Zaman içerisinde kiplik kelimelerinin kullanımdan

düşmesiyle arta kalan mastar ekleri de tek başına gereklik ifadesi kazanmış olabilmektedir. Başkurt Türkçesinde gereklik/zorunluluk kipliği işaretleyici ek ve yapılar ile Başkurt Türkçesindeki kullanımlarına örnekler şu şekildedir:

Tablo 2. Başkurt Türkçesinde kullanılan gereklik/zorunluluk işaretleyicileri

-(X)rgA
-(X)rgA kerek
-(X)rgA tıyış
-(X)rgA tura kil-
-mAk kerek
-(X)w kerek
-DX/-nX/-zX, -GAn vb. bulha kerek
{-AhI/-yhI} + iyelik eki bar/ıyq

- *Bız unda in aldınğı uqıwıslarızı yiberirge tıyışbız...* (HE, 28) “Biz orada en öndeki öğrencileri göndermeliyiz.”
- *Uğa, belki, uşu minutta üzın nıq bürsüğan bıl hürawızı birmeske kerek bulğandır. Unıhın xüzay bılhın.* (E3, 70) “Ona belki, şu dakikada kendisini çok endişelendiren bu soruyu sormamak gerekliymiş. Onu Allah bilsin.”
- *- Äyttim min hiye, qız balağa uqıw kerekmey, tıp.* (KM, 176) “Söyledim ben sana kız çocuğuna okumak gerekmiyor, diye.”

Başkurt gramerlerine bakıldığında Tablo 2’de yer alan 8 gereklik/zorunluluk işaretleyicisinin gereklik kipi veya benzeri ayrı bir başlık altında işlenmediği dikkati çekmektedir. Bu durumun bir sebebi Başkurt Türkçesinde gerekliğin fiil çekim ekleri ile değil de çeşitli morfolojik, leksik ve morfosentaktik yollarla gerçekleştirilmesi olabilir. Poppe gereklik şekillerini gereklik sıfat-fiili (*the participle of necessity*) başlığı altında değerlendirmiştir (1964: 49). Yuldaşev ise gereklik kipi (*doljenstvovatelnoe naklonenie*) için ayrı bir başlık açmışken (1958: 171) daha sonra yayımlanan eserinde Başkurt Türkçesinde gereklik ifade eden *kerek*, *tıyış* gibi kiplik kelimelerini, gereklik ve zorunluluk anlamı içeren kiplik kavramları (*modalnie slova so značeniem doljenstvovaniya i neobxodimosti*) başlığı altında incelemeyi tercih etmiştir (1981: 332). Bir diğer ünlü Başkurt dilcisi Zeynullin, Başkurt Türkçesinde gereklik kipini ifade eden, Oğuz grubu Türk lehçelerinde (Azerbaycan, Türkmen, Gagavuz, Türkiye Türkçesi) olduğu gibi fiilin kip kategorisinde gösterilebilecek bir ekin olmadığını; kiplik anlamı gerçekleştiren bazı leksik-gramatik ve leksik yollar olduğunu ifade ederek bu kiplik şeklini fiil şekillerinin kiplik anlamları (*kıım formaların modallık megeneleri*) başlığı altında yer verdiği gereklik kipliği (*kerekli k-tıyışlık modallığı*) alt başlığında incelemiştir (2002: 271). Başkurt gramercilerinden bazıları ise *kerek*, *tıyış* vb. kelimeleri kiplik kelimeleri (*modal hüzzer*) başlığı altına alarak gereklik kipine yine ayrı bir başlık altında yer vermemişlerdir (Dmitriyev 1950: 133; Kiyekbayev 1966). Kormuşın, gereklik kipi için gereklik-zorunluluk kipi (*doljenstvovatelno-neobxodimostnoe naklonenie*) başlığını kullanmış ve bu başlık altında Başkurt Türkçesindeki gereklik ifadelerine yer vermiştir (1988: 356).

Görüldüğü üzere fiilin kip kategorisinde müstakil bir ifade vasıtası bulunmayan gereklilik/zorunluluk Başkurt gramerlerinde daha çok anlamı odak alan kiplik çerçevesinde ele alınmıştır. Burada Türkiye Türkçesinde genellikle gereklilik şeklinde ifade edilmesine karşın gereklilik/zorunluluk ifadesinin tercih edilmesindeki sebep de yine kiplik anlamlar doğrultusunda söz konusu analitik şekillerin zaman zaman bağlam içerisindeki durumu ve farklı vurgularla zayıftan güçlüye bir gereklilik skalası oluşturmıştır. Bu yüzdendir ki kiplik çalışmalarında gereklilik ve zorunluluk birbirinden ayrılarak incelemiş kimi zaman farklı noktalardan ele alınmıştır. Gereklilik ve zorunluluk ayrımından başka zorunluluk da kendi içinde zayıf ya da güçlü olmak üzere farklı derecelere ayrılabilir (Bybee vd. 1994; Corcu Gül, 2006; Gencer 2022: 797). Bu durum Başkurt Türkçesinde kullanılan kiplik kelimelerinin cümleye ve bağlama kattığı ayrı anlam ile kendisini göstermektedir. Başkurt gramerlerinde bu ayrımın üzerinde durulmamıştır ancak *kerek* kiplik kelimesi ile yapılan analitik şekiller daha çok gereklilik ya da zayıf bir zorunluluk ifade ederken *tıyış* kiplik kelimesi ise zorunluluk ya da güçlü zorunluluk işaretlemektedir.

Gereklilik/zorunluluk ifade vasıtası olan analitik şekilleri oluşturan eklerin durumuna bakılacak olursa tarihî Türk lehçelerinde kullanılan *-mİş*, *-GU*, *-GUIUk*, *-mAk*, *-sA*, *-mAll*, *-Ar*, *-A*, *-Up*, *-IsAr* ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan *-mAll* (Ttr., Gag., Az., Tkm., Krm., Çuv.), *-(I)r(gA)*, *-Ar(gA)* (Tat., Bşk. Krç. Mal., Alt., Hak., Tuv.), *-mAk/-mA* (Ttr., Gag., Uy., Öz., Krm., Bşk., Kum., Nog., Kkp., Çuv.), *-(I)w* (Öz., Tat., Bşk., Krg., Kkp., Kaz.), *-(I)ş* (Öz., Uy., Krg.), *-sA* (Öz., Uy., Krm., Tat., Bşk., Krg., Kaz.), *-(y)As(I)* (Az., Tat., Bşk., Çuv.), emir istek ekleri ile *-ArdAAx*, *-IAxtAAx* vb. eklerinin “gerek” anlamlı kiplik kelimeleriyle birleşimlerinde tam olarak kurallı ya da düzenli bir karakteristik tablo sergilemediği görülür. Tarihî Türk lehçelerinde *-mİş* sıfat-fiil ve bildirme kipi, *-GU*, *-GUIUk* sıfat-fiil, *-mAk* isim-fiil, *-Ar*, *-A*, *-IsAr*, *-Up* bildirme kipi, *-sA*, *-mAll* tasarlama kipi ifade eden eklerdir. Bu yapıların bir kelime grubu değil de bir kalıplaşma olduğunu ifade eden Özmen bu kullanımlar arasındaki anlam farkının araştırılması gerekliliğine vurgu yaparak aralarında mutlak gereklilik, tavsiye niteliğinde gereklilik, içinde ihtimal barındıran gereklilik gibi anlam ayrılıklarının olabileceğine dikkat çekmiştir (2003: 187,188).

Aslında üzerinde durulması gereken gereklilik/zorunluluk analitik şekillerinin kuruluşunda bir yandan isim-fiiller diğer yandan sıfat-fiiller ile zaman, kip eklerinin hangi işlev ve anlam ayrıntıları ile bu birleşikleri oluşturabildiğidir. Ancak bu türden bir bakış elbette makalenin konusunu aşacaktır. Dolayısıyla bu makalede *-Ahl/-yhl+ iyelik eki bar* analitik şeklinde yer alan *-Ahl/-yhl* ekine ve bu ekin tarihî Türk lehçelerindeki işlev ve anlam birlikteliği bulunan diğer ekler ile ilişkisine dolayısıyla da Başkurt Türkçesindeki gereklilik/ zorunluluk ifade eden *Ahl/-yhl+ iyelik eki bar/yuq* analitik şekline odaklanılmıştır. Böylece *Ahl/-yhl* eki ile kurulan benzer analitik şekillerin farklı kiplik anlamları işaret edebilme şartları irdelenmeye çalışılmıştır.

Söz konusu yapı diğerlerine göre biraz daha az işleklik gösterse de Başkurt Türkçesi için dikkati çeken aynı zamanda da Türkiye Türkçesi aktarmalarında

karişikliğe sebep olabilen bir durum arz etmektedir. Bilindiği üzere Türkiye Türkçesinde istek ifade eden *-AsI/-(y)AsI+ iyelik eki kel-* yapısı bulunmaktadır. Dolayısıyla Başkurt Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarma yapılırken yanlış olarak bu analitik şekil ile karşılanabilmektedir. Oysa Başkurt Türkçesinde istek kipliğini ifade eden benzer yapı da mevcuttur. Sonuç olarak Başkurt Türkçesinde *-AhI/-yhI* ekinin bulunduğu iki ayrı analitik şekil istek ve gerekliklik/zorunluluk işaretleyicisi olarak kullanılmaktadır. Üstelik bu durum diğer bazı Türk lehçeleri için de geçerlidir.

Tablo 3. Çağdaş Türk Lehçelerinde istek ifade eden iki analitik şekil

	İSTEK
<i>-GX+ iyelik eki kel-/bar</i>	Uyg., Öz., Bşk, Nog., Krg., Kkp., Kaz.
<i>-(y)AsI+ iyelik eki Gel-/bar</i>	Ttr., Tkm., Tat., Bşk., Çuv.

Görüldüğü üzere bu iki analitik şekil birbirine benzer yapıda kurulmuştur ve Türkiye Türkçesi ile bazı Türk lehçelerinde belli oranda bir kullanıma sahiptir.

-GUsI bar~yok kalıbına Eski Uygur döneminden itibaren rastlanmaktadır. Ancak bu şekil eski metinlerde gelecek zaman ifade etmektedir. *bar* ve *yok*'lu kalıbın ise *-GU* ekli gelecek zamanın tesirinde kaldığı ve istek ifadeli kullanımının daha geç belki de 17. yüzyıldan sonra ortaya çıktığı tahmin edilebilir. Nitekim bugün de bu kalıpta gelecek zaman anlamı hissedilmektedir ve *kel-* fiilli kalıbın kullanıldığı Nogay, Karakalpak, Kazak lehçelerinde *bar*'lı kalıp kullanılmamaktadır (KTLG: 468).

Makalenin konusunu oluşturan *-AhI/-yhI+ iyelik eki bar/yuq* yapısının benzer şekilde gerekliklik/ zorunluluk kipliği ifadesi için kullanıldığı lehçeler ise şu şekildedir:

	GEREKLİLİK
<i>-(y)AsI+ iyelik eki (bar/pulat)</i>	Az., Tat., Bşk., Çuv.

Bşk.	<i>-AhI/-yhI+ (bar/yuq)</i>
Tat.	<i>AsI/-ysI+ (bar/yuq)</i>
Az.	<i>-(y)AsI+ şh. eki</i>
Çuv.	<i>şh. zam. (ilgi h)+fiil -As/-s+ pulat/pulmast “olur/olmaz”</i>

Tabloda görüldüğü üzere bu analitik şekilde diğer gerekliklik/zorunluluk işaretleyen analitik şekillerden farklı olarak Tatar, Başkurt, Çuvaş Türkçelerinde “gerek” anlamlı bir kelime yerine *bar* (var), *yuk*, *pulat* (olur), *pulmast* (olmaz) kelimeleri tercih edilmiştir. Tatar ve Başkurt Türkçelerinde şahıs ifadesi *-AsI/-AhI* üzerine gelen iyelik ekleriyle, Çuvaş Türkçesinde başta yer alan şahıs zamirleriyle sağlanmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise *-AsI* ve şahıs ekleriyle kip kurulur; başka hiçbir kelime kullanılmaz. Bu bakımdan bu kip bir hayli tipiktir. *-GU*, *-sA* eklerinin Karahanlı Türkçesinde *kerek* kelimesini almadan da gerekliklik ifade edebilmesi, bu durumu açıklayabilir. Muhtemelen önce *kerek/gerek* sözüyle gerekliklik sağlanmış, sonra bu sözün kullanılmaması hâlinde de gerekliklik anlamı

korunabilmiş veya sağlanabilmiştir (KTLG: 415). Analitik şeklin Başkurt Türkçesindeki işlevini aşağıdaki örneklerde görmek mümkündür.

- (1) — *Küzge mawıgıp, hinıñ mınen ızraq ultırğanmındır indı. Miniñ skladqa maşınalar alırğa **barahum bar** bit. Äyze elı hin de bızızın mınen, fatırğa kırıp, tız gıne attarız ıgıp sıgırız za kiterbiz. Bığın alırğa kerek, ırtege başqa meşeqetter ze küp, hin de buş bulmayhın, — tip hüylendı.* (BA,145)
 “Göze alıp seninle uzun oturmuşumdur. Benim depoya araba almam lazım. Haydi, sen de bizimle daireye girip çabucak atları koşup çıkıp gidelim. Bugün almak gerek yarına başka zorluklar da çok, sen de boş olmazsın dedi.”
- (2) *Üzin seyge le saqırğaynım, aşıqtı, kürş awılda **üşraşahum bar**, tip maşınağa ultırız... Yañınan kilgende rextelenip, kinenip hüyleşip ultırırız elı...* (TAT, 423)
 “Seni de çaya çağırıştım, acele etti, komşu köyde karşılaşmalıyım, diye arabaya oturdu... Tekrar geldiğinde rahat edip, sevinip, sohbet ederiz...”
- (3) *Timır nindeyzır kitaptar **tapşirahum bar** tip, kitapxanağa kittı. Min unı işik túbünde kütürge buldım.* (BA, 151)
 “Demir bazı kitaplar almalıyım deyip, kütüphaneye gitti. Ben onu kapının önünde beklemeye karar verdim.”
- (4) *Tamara. Yıfreytor Mirzabayeva, minıñ vaqıtım yuq, kartuf **alırğa barahum bar**.* (İAE, 334)
 “Tamara, Yıfreytor Mirzabayeva, benim vaktim yok, patates almam gerek.”
- (5) *Äger biz bığın üşü azımdı yahahaq, ırtege tırhekti tişlerzey bulasaqbız. İy, qala tırmüşünüñ yıñıllıkterı küp, utın-bışen **eżirleyhi yuq, mal qarayhi yuq.*** (KA, 26)
 “Eğer biz bugün bu adımı atarsak, yarın dirseğimizi ısıırken bulacağız. Evet şehir hayatının yenilikleri çok, odun saman hazırlamaya gerek yok, mal bakmaya gerek yok.”
- (6) *Şerif duşınıñ awırıp yatıwın qaygırıp, qaytıp hüylene Emir. — Bıte xikmet balda gına bulha, **büşünahı yuq, xezır ılıp birebiz unı, — tını ulatahı.*** (ASA, 11)
 “Şerif dostunun hastalanıp yatmasına kaygılanıp, dönüp (şöyle) söyledi Emir. -Bütün hikmet sadece balda da olsa, efkârlanmaya gerek yok, şimdi götürürüz onu, dedi büyükbabası.”
- (7) — *Bır az sabır itigiz elı, balalar, **qabalanahı yuq, hunğı segetigiz, bır nise minut inşalarıgız** buyınsa hüyleşip alayıq, — tip defterzerzi aldına haldı.* (ASA, 18)
 “-Biraz sabredin lütfen çocuklar, acele etmeye gerek yok, son saatiniz, birkaç dakika makaleleriniz hakkında konuşalım, deyip defterleri önüne koydu.”
- (8) *Zülxize . Yaray, minıñ üsün **bürsülahı yuq xezır** — iki ayzan diplomlı bulam. Bına üziñe nisik bulha la uqırğa inı. Bıl xaqta uylamanıñmı? (HT, 35)*
 “Zülxize. Tamam benim için endişelenmeye gerek yok şimdi- iki aya kadar diplomalı oluyorum. İşte kendisi nasıl olursa olsun okurdu. Bunun hakkında düşünmedin mi?”

Bunlardan (1), (2), (3) ve (4) numaralı örneklerde Türkiye Türkçesine aktarılan istekmiş gibi anlam vermek mümkün görünse de cümlelerin yer aldığı bağlamda gereklilik/zorunluluk anlamı kendisini göstermektedir. Bu örneklerde anlamı biraz daha isteğe doğru götüren Türkiye Türkçesindeki *-AsI*+iyelik eki *gel*-analitik şeklinin yansımaları ve iyelik ekidir aslında. Devamında verilen (5), (6), (7) ve (8) numaralı örneklerde gereklilik/ zorunluluk anlamı daha net kendisini hissettirmektedir. Gerek Türkiye Türkçesindeki analitik şekilde gerekse Tablo 3'teki analitik şekillerde yapıyı istek anlam alanına götüren unsur *kel*- fiili olmalıdır.

Bu analitik şekillerde kullanılan ek *-(y)AsI* için Türkçe kaynaklara bakıldığında ilk olarak *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Tablo 1'e bakıldığında da tarihî Türk lehçelerinde gereklilik işaretleyicisi olarak bu ekin kullanılmadığı görülmektedir. Kâşgarlı Mahmut zaman, mekân ve alet isimleri ile ilgili bilgi verirken Çigil, Yağma, Toxsı, Argu ve Yukarı Çin'e kadar Uygur lehçesinde kök üzerine kalın sesli ve kaf'lı kelimelerde *gayın*, *vav* (*-ğu*); ince, yumuşak sesli ve *kef*'li kelimelerde ise *gayın* yerine *kef* eklenir (*-gü*). Oğuz, Kıpçak, Beçenek ve Bulgar lehçelerinde bu isimler için emir kipi *elif*, *sin*, *ye* eklenir (*-AsI*) şeklinde not düşmüştür. Kaşgarlı'nın, dönemin ölçünlü diline ve Oğuzlara (ilk açıklamasına göre Kıpçak, Beçenek ve Bulgarlara da) ait olarak verdiği örnekler şöyledir: “Yeme aracı, yenecek şey” anlamında *yigü neñ* denir. Oğuzlarda ise *yigesi neñ* “yenecek şey” anlamındır (DLT: 251).

Ercilasun, *yigesi neñ* örneğinde ekin *-gesi* biçiminde olduğuna bakılarak *-AsI* ekinin *-GAsI*'dan geldiği sonucuna varılabileceğini ifade etmiştir (KTLG: 477). Korkmaz ise ekin etimolojisi ile ilgili görüşleri sıralamıştır:

1. Esas fiilin sonuna gelmiş bir *al-* yardımcı fiili ile *-sı* /*-si* fiilden isim yapma ekinin birleşmesinden oluşmuş bir ek (W. Bang 1916),
2. *-a/-e* zarf-fiil eki ile *+sı/+si* üçüncü şh. iyelik eki birleşmesinden oluşmuş bir ek (W. Bang 1918, Brockelmann 1916-1917, Banguoğlu 1938),
3. *-a/-e* zarf-fiil eki ile *-sığ*, *-sı* isimden isim yapma eki birleşmesinden oluşmuş bir ek (Brockelmann 1954),
4. Fiilden isim yapma eki *-ğu/-gü* ile karşılaştırma eki *+sı/+si* birleşmesinden oluşmuş bir ek (Deny 1920),
5. Fiilden isim yapan *-ğı* ile *şart* eki *-sa* birleşmesinden oluşmuş bir ek (Baskakov, bkz. Räsänän 1957),
6. Çuvaşçada, gelecek zaman imkân ismi yapan *as/es* ile, üçüncü şh. iyelik eki *+ı* / *+i* birleşmesinden oluşmuş bir ek (Benzing 1941),
7. *-ğa/-ge>* *-a/-e* gelecek zaman isim-fiili veya fiilden isim yapma eki ile, isimden isim yapma eki *+sı/+si* kaynaşmasından oluşmuş bir ek (Mansuroğlu 1958) (bkz. 1969: 31).

Ergin ekin *-ğa/-ge* isim-fiil eki ile *+sı/+si* iyelik eki birleşmesinden meydana geldiğini (1990 [1.bs. 1958]: 318), Tekin ise *-ga* gelecek zaman ile tekil 3. kişi iyelik ekinden türemiş bir morfem olduğunu kabul etmektedir (1997: 15).

-GA Eski Türkçede sıfatlar ve fail isimleri yapan bir ektir (EDPT XLIII; OTWF 376). Aynı işlevdeki *-GU* eki ise hem *ogur*, *od* gibi kelimeleri nitelemekte, hem

de *-GUsI* şeklinde iyelik eklerini almaktadır. Ercilasun'a göre Kâşgarlı Mahmut döneminde *-GU* ile *-GA* ekinin iki farkı bulunmaktadır: "1. *-GU* ekinde *G* sesi erimemiştir; *-(G)A(sI)* ekinde ise ünsüzlerden sonra *G* erimiş (*-AsI*), ünlülerden sonra korunmuştur (*-GAsI*); 2. *-GU* ekli türevler, isimleri doğrudan doğruya nitelemektedir: *qurgu oğur, turğu yir*. *-(G)A* ekli türevler ise iyelik eklerini aldıktan sonra isimleri nitelemektedir: *qurası oğur, turası yir, yegesi neḡ*." Ona göre, iki farkın da açıklanabilir sebepleri bulunmaktadır.

1. *-GU* yazı dilinin ekidir; dolayısıyla *G* sesinin korunması normaldir. *-GA* ise 11. yüzyılda henüz yazı dili hâline gelmemiş Oğuz ağzının ekidir; ağızlarda aşınma ve erimelerin daha çabuk ve sık olduğu bir vakıdır. Nitekim 13. yüzyıldan sonraki yazılı Oğuz metinlerinde birçok ekin basındaki *G* 'yi kaybolmuş olarak görüyoruz.
2. *-(G)A*'dan sonraki *-sI* iyelik eki Oğuzlarda *-(G)AsI* şeklinde kalıplaşmış, iyeliksiz biçimi kullanılmaz olmuştur. Aynı durum, Türkiye Türkçesinde *-Dlk* ekinde görülmektedir: yaptığı iş, girdiği ev, okuduğu kitap. Türkiye Türkçesinde yaptık iş, girdik ev, okuduk kitap denemeyeceği gibi 11. yüzyıl Oğuzcasında da kura oğur, tura yir, yege neḡ denemiyordu. Buna karşılık Türkiye Türkçesinde tanıdık, bildik vb. kalıplaşmış birkaç kelime olduğu gibi Eski Oğuz Türkçesinde de dalga, bilge, yorga vb. kalıplaşmış kelimeler vardır (KTLG: 478).

Ekin Harezmi Türkçesinde hem *-AsI* hem de *-GAsI* örnekleri mevcuttur: *tilemez erdi andın öng yigesi* (HŞ- 2335); *nidin yigesi* (HŞ- 2208); *ni bakası* (HŞ-3948) (Hacıeminoğlu 1997: 173; Ata 2014: 105).

Buradan hareketle daha 11. yüzyılda ünsüzlerden sonra *G*'sini düşürmüş ve iyelik ekleriyle kalıplaşmış olan *-(G)AsI*'nın Oğuz (ve muhtemelen Kıpçak, Peçenek, Bulgar) ağızlarında, 11. yüzyıldan geriye doğru en az birkaç yüzyıllık tarihi olması gerektiğini ifade eden Ercilasun, asıl eki oluşturan *-GA*'nın, *-GU* 'nun varyantı olduğunun düşünülebileceğini ve Kâşgarlı devrinde ölçünlü dili kullanan Çigil, Yağma, Uyğur vb. Türklerde *-GU* varyantının; farklı ağızları bulunan Oğuz, Kıpçak, Peçenek ve Bulgarlarda *-(G)A* varyantının mümkün olduğunu düşünmekte ancak her iki ekin veya varyantın sonuç olarak *-(I)G* ekine dayandığı ve bir yandan *U*, bir yandan *A* ile genişlediğinin de kabul edilebilir olduğunu (**bil-i-g+ü> bil-gü, *bil-i-g+e> bil-ge*) ifade etmektedir (KTLG: 478). Meshadiyeva, *-ga/-ge* ekinin seyrek kullanımdan dolayı gelecek zaman kipi değerini kaybetmiş olması nedeniyle *-sı/-si* ekinin eklendiği görüşündedir (2016: 32).

Harezmi, Kıpçak ve Eski Oğuz yazı dillerinde *-AsI*'nın sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı birçok çalışmada bahsedilmektedir ancak onun fonksiyonu ile ilgili farklı notlar da düşülmüştür. Pritsak ekin Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman fonksiyonunu vurgularken (1998: 120); Mansuroğlu, Eski Oğuz Türkçesinde fonksiyonu için gereklilik-istek-gelecek zaman ifadesini kullanmıştır (1998: 265). Kıpçak gramerlerinden sadece Et-Tuhfe'de *-AsI* ekinin gelecek zaman kurduğundan ve olumsuz şeklinin *tüyül* kiplik kelimesi ile yapıldığından bahsedilmiş (TZ 47a) olmakla birlikte diğer Kıpçak eserlerinde bu kullanım tanıklanmamıştır.

Görüldüğü üzere *-AsI* ekinin kullanıldığı dönemlerde gelecek zaman, istek ve gereklilik olmak üzere üç farklı işlev dikkati çekmektedir. Eski Oğuz Türkçesinde bir yandan gelecek zaman ifadesi için kullanılırken (*gör-esi-ven, gid-esi-dür*) (Ergin 1990 [1.bs. 1958]: 287); diğer yandan *gel-* fiili ile istek bildirmektedir: *benüm atam göresim geldi* (Mansuroğlu III, 180). Ercilasun, Kutb'un *Hüsrev ü Şîrin*'indeki örneklerin ise daha çok gereklik işlevinde olduğunu vurgulamıştır: *kim ol dîvâne irge ni qılası/ni çâre birle andın qurtulası* "ki o divane ere ne yapmalı; nasıl bir çare ile ondan kurtulmalı?" (HŞ 2496) (KTLG: 479).

Yukarıda ifade edilmiş olan *-AsI* ekinin *-(G)AsI* ile olan bağlantısından ve bu eki oluşturan *-GA*'nın da *-GU*'nun varyantı olmasından yola çıkılarak bu eklerin tarihi Türk lehçelerindeki durumuna bakılacak olursa ortak bir işlev ve anlam birlikteliğine ulaşılmaktadır. *-GU* ekinin gereklilik, gelecek (Eraslan 1980: 83), gelecek, geniş ve duyulan geçmiş zaman, şart, gereklilik (Türk 1995: 354-357), mecburiyet, iktidar ve gaye (Gabain 1998: 50), mecburiyet (gereklilik) (Eckmann 1998: 205), mutlak gelecek zaman ve gereklilik (Ata 2014: 92), mecburiyet, gaye (Gabain 2003: 83) işlevlerine; *-GUIUk* ekinin zorunluluk ve gereklilik (Mansuroğlu 1998: 149) işlevine; *-GA* ekinin gelecek zaman, gerçekleşmemiş zaman (Gabain 1998: 100), gelecek zaman- istek- gereklilik (Erm. K.) (Pritsak 1998:129), Gelecek zaman-zorunluluk (Hrz.) (Eckmann 1998: 193), gelecek zaman yanında istek kipi ve geniş zaman anlamı vardır (Ata 2014: 92), gereklilik-gelecek zaman (Korkmaz 1974: 27) işlevlerine; son olarak *-GA*'dan geliştiği düşünülen *-Gay* ekinin gelecek, istek, gereklilik (Kıp.) (Pritsak 1998: 127), gelecek zaman, gereklilik (Hrz.) (Eckmann 1998: 203), gelecek zaman, gereklilik, istek (Çağ.) (Eckmann 1998: 241), temenni (Gabain 2003: 92), gelecek-istek (Eckman 1988: 124) işlerine kaynaklarda vurgu yapılmıştır.

Birbirinin varyantı olan ya da birbirinden gelişmiş olan bu eklerin benzer işlevlerde benzer anlamları ifade edebilmiş olması nereden kaynaklanmaktadır? Gelecek, istek, temenni, mecburiyet, zorunluluk ve gereklilik gibi anlam ve ifadeler arasında ortak bir yön var mıdır? Eğer ortak bir nokta var ise bu nasıl olabilir? Gülsevin, dilek-istek kipleri başlığında verilen emir, istek, dilek-şart ve gereklilik kiplerini fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmenin oldukça güç olduğunu ifade ederek, aslında bu kiplerin hepsinde bir şeyin yapılmasının, ben tarafından istenmesi durumunun var olduğunu dolayısıyla da Eski Oğuz Türkçesinde tek bir şeklin hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebildiğini belirtmiştir (1997: 106; 2002: 3; Gülsevin ve Boz 2010: 77). Benzer şekilde gönüllülük ve emir kipi, *-sA* ve *-A'*nın yanı sıra, bağlamsal koşulların elverdiği sürece *-(X/A)r* ve *-mAll* eklerinin de istek işaretleyebileceğini Aslan da ifade etmiştir (2007: 10). Aynı ekin birden fazla kiplik alanı işaretleyebilmesi kiplik için bağlayıcı olanın biçimlerden çok anlamlar olduğunu düşündürdüğünü ancak bu durumun her ekin, konuşurun ona yüklediği her türlü anlamı ifade edebileceği gibi rastgele ve sınırlandırılmayan bir işlevsel saptamanın da uzağında olduğunu vurgulamıştır (Demir 2009: 220). Türkçenin fiil çekim sisteminde yer alan eklerin çok işlevli olduğu zaman, kip ve görünüş kodlayabildiği birçok çalışmada kabul edilen bir görüştür (bk. Yavaş 1980; Aksu Koç ve Slobin 1982; Aksu-Koç 1988; Johanson: 1994; Kornfilt 1997;

Erguvanlı Taylan 1997; Benzer 2008). Topuz, İngilizce ve Almandaki kadar belirgin olmamakla birlikte Türkçede de isteme teriminin çeşitliliğine sahip olduğunu ifade etmekte ve bu terimlerin Türkçeye isteme, istem, istenç, irade, niyet ve dilemek olarak çevrileceğini belirtmektedir (2011: 10). Üstelik zaman ve kip kategorilerini ele alan çalışmaların bir kısmında dilek kipleri başlığı altında verilen emir, istek, şart ve gereklilik kiplerinin zamana gönderimde bulunmadıkları ifade edilirken (Ergin 1990 [1.bs. 1958]: 288; Bozkurt 1995: 49; Ediskun 1999: 174; Karahan 1999: 52-54; Aksan, Atabay vd. 2003: 245; Boz 2012: 64), kimi çalışmalarda ise dilek/tasarlama kiplerinin dolaylı da olsa geniş ya da şimdiki zamana gönderimde bulundukları belirtilmiştir (Banguoğlu 1995 [1.bs. 1956]: 443; Barutcu Özönder: 1999: 61-63; Yaman 1999: 22; Türkyılmaz 1999: 10; Kononov 2001: 218; Korkmaz 2003: 569; Üstünova 2004: 679, 685, 2005: 187-201). İstek ve gelecek anlam alanları arasındaki ilişki birçok dünya dilinde görülmektedir. Tıpkı İngilizcede *will* “istemek” örneğinde olduğu gibi çoğu dilde istek ifade eden kelimeler geleceğe gönderimde bulunan ekleri ya da yardımcı fiilleri oluşturmuştur (Bybee vd. 1994: 255-256; Aslan 2008: 97). Bybee, Perkins ve Pagliuca genellikle geleceğe odaklı olan kılıcıya yönelen kipliğin istek ile başladığını ifade ederek, gelecekle ilgili bütün çalışmaları incelediklerini söyledikten sonra tahmin fonksiyonunun gelişiminin anlaşılmasında, temelde niyet aşamasının olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu bilgilerin ardından aşağıdaki gibi bir şema oluşturmuşlardır:

desire (*istek*) > willingness (*gönüllülük*) > intention (*niyet*) > prediction (*tahmin*)

(Bybee vd.1994: 256)

Geleceğe işaret eden ekler genellikle istek, niyet hatta emir gibi kiplik anlamlara da işaret edebilmektedir. Bu tür kiplik ifadelerin gelecekle bir ilgi içerisinde oluşu belirli bir ekin anlamının çeşitli bağlamlarda farklı kiplik ve zaman anlamlarına işaret etmesine sebep olmaktadır. Bu eklerin gelecekle ilgisi gerçek dışılıkla da bağlantılı olmalıdır. İstek, niyet ya da emir ifade eden yapılar aynı zamanda gerçek dışılığı ifade etmektedir. Gelecekte yapılacak iş, oluş, hareketler de konuşma zamanı dikkate alındığında gerçek dışıdır (Yazıcı Ersoy 2013: 500). Lyons da çeşitli kiplik anlamları işaret eden zorunluluk (*obligation*), izin (*permission*), emir (*prohibition*) ve muafiyet (*exemption*) alanları arasında sezgisel bir ilişki olduğunu ayrıca pek çok dil bilimcinin de emir ve gereklilik arasında doğal bir bağ olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir (1977: 832).

Bybee, Perkins, Pagliuca’nın istekten tahmine doğru yol alan grafiği bu durumda daha da geniş bir perspektiften değerlendirilebilir. Bu şemaya niyet, rica, izin, gereklilik, zorunluluk gibi anlamlar eklenebilir. Corcu da *-mAll* ekinin zayıf zorunluluk, zorunluluk ve kuvvetli zorunluluk gibi farklı zorunluluk derecelerini ifade edebildiğini belirtmiştir (2003: 171). Yine aynı ekin en yaygın işlevinin gereklilik/zorunluluk olmakla birlikte tek işlevinin bu olmadığı onun morfosemantik içeriğinin gereklilik ve zorunluluk kategorilerinin dışında tahmin, çıkarım, istek, emir vb. ifadeler için de elverişli olduğu; bağlama, konuşur, alıcı, dil bilgisel özne, sözlüksel özne ilişkisine, kiplik zarflar ve kiplik sözlere, *i-* ek fiilinin *-dl*, *-mlş* zaman ve görünüş eklerini almış biçimiyle kullanımına bağlı

olarak başka kiplik anlamlar da kodlayabildiği ifade edilmiştir (Demir 2009: 217; Çetin 2011: 27). Benzer şekilde *-sA gerek* yapısının da Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde gelecek zaman ifade etmektedir (Timurtaş 1972: 32; Akkuş 2007: 69). Ercilasun’a göre burada *-sA* ekinin istek işlevinden hareket edilmiş olmalıdır. İstek işlevindeki bir kipin, “gerek” kelimesiyle birlikte gereklilik kipini oluşturması çok tabiidir. Aynı şekilde Oğuz grubunda *-GA*’dan gelişen *-A* eki de istek işlevini kazanınca “gerek” kelimesiyle birlikte Eski Oğuz Türkçesinde yeni bir gereklilik kipi oluşturmuştur (KTLG: 414; Korkmaz 1973: 171-172).

Sonuç

1. Bazı araştırmacıların ifade ettiği gibi *-AsI* eki *ga/-ge* isim-fiil eki ile *+sı/+si* iyelik eki birleşmesinden meydana gelmektedir (Ergin 1990 [1.bs. 1958]: 318; Tekin 1997: 15).
2. Eski Türkçeden itibaren gelecek, istek ifadesi için kullanılan *-GU* ve *-GA* eklerinden *-GA*’nın, *-GU* ’nun varyantı olduğu düşünülebilir ya da her iki ekin veya varyantın sonuç olarak *-(I)G* ekine dayandığı ve bir yandan *U*, bir yandan *A* ile genişlediği kabul edilebilir. Nitekim *-AsI gel-* kalıbının bugün Türkiye, Türkmen, Tatar, Başkurt ve Çuvaş Türkçelerinde bulunması; Kâşgarlı Mahmut’un “Oğuz, Kıpçak, Peçenek, Bulgar dillerinde” *-GU* yerine *-AsI* kullanıldığına dair verdiği bilgiye (DLT, 251) uygun düşmektedir (KTLG: 479).
3. *-GA*, *-GU* ve onlardan gelişen *-GUIUk*, *-GAy* ekleri ve kurdukları analitik şekiller Türkçenin tarihi dönemlerinde gelecek zaman, istek, gereklilik gibi işlevlerle kullanılmıştır. Ortak kökenli bu ekler istek anlam alanı çerçevesinde ortak işlevler üstlenmişlerdir.
4. Benzer analitik şekiller çağdaş lehçeler arasında kimi zaman benzer işlevler üstlenirken kimi zaman da farklı işlevlere işaret etmiştir.

Uyg.	<i>-GU+ iyelik eki kel-/bar</i>
Öz.	<i>-GX+ iyelik eki bar/yok</i>
Bşk.	<i>-GX+ iyelik eki kil-/bar</i>
Nog.	<i>-GI+ iyelik eki kel-</i>
Krg.	<i>-GX+ iyelik eki kel-/bar</i>
Kkp.	<i>-GI+ iyelik eki kel-</i>
Kaz.	<i>-GI+ iyelik eki kel-</i>
Ttr.	<i>-(y)AsI+ iyelik eki gel-</i>
Tkm.	<i>-(y)AsI+ iyelik eki gel-</i>
Tat.	<i>-(y)AsI+ iyelik eki kil-</i>
Bşk.	<i>-AhI/-yhI+ iyelik eki kil-</i>
Çuv.	<i>-As + iyelik eki kil-/pur; sahs zamiri + ilgi hali eki + fiil + -As kil</i>

5. Tabloda da görüleceği üzere istek ifade eden *-GU+ iyelik eki kel-/bar* analitik şeklinde sadece Uygur, Özbek, Başkurt ve Kırgız Türkçelerinde *bar* kullanılırken; Özbek Türkçesinde *gel-* fiili kullanılmamış bunun yerine *bar/yok* tercih edilmiştir.

6. *-(y)AsI+ iyelik eki gel-* analitik şeklinde ise bu defa farklı olarak sadece Çuvaş Türkçesinde *pur* kullanıldığı dikkati çekmektedir.

7. Başkurt, Tatar, Azerbaycan ve Çuvaş Türkçelerinde kullanılan gereklilik/zorunluluk işaretleyici *-(y)AsI+ iyelik eki (bar/pulat)* yapısına bakıldığında ise bu lehçelerden sadece Başkurt Türkçesinde her üç analitik şeklin varlığı dikkat çekicidir. *-GX+ iyelik eki kil-/bar* ve *-AhI/-yhI+ iyelik eki kil-* analitik şekilleri istek işlevini üstlenirken *-AhI/-yhI+ iyelik eki bar/yaq* analitik şekli gereklilik/zorunluluk işaretleyicisi olarak kullanılmaktadır. Bu da *-GA, -GU* ve *-(y)AsI* eklerinin hem işlevsel hem de anlamsal bir birliktelikle Eski Türkçeden bugüne ulaştığını göstermektedir.

Kısaltmalar

Alt.: Altay Türkçesi, **Az.:** Azerbaycan Türkçesi, **bk.:** bakınız, **Bşk.:** Başkurt Türkçesi, **Çağ.:** Çağatay Türkçesi, **Çuv.:** Çuvaş Türkçesi, **Erm.K.:** Ermeni Kıpçak Türkçesi, **Gag.:** Gagavuz Türkçesi, **Hak.:** Hakas Türkçesi, **Hz.:** Harezmi Türkçesi, **Kaz.:** Kazak Türkçesi, **Kıp.:** Kıpçak Türkçesi, **Kkp.:** Karakalpak Türkçesi, **Krç.:** Karacay Malkar Türkçesi, **Krg.:** Kırgız Türkçesi, **Krm.:** Kırım Tatar Türkçesi, **Kum.:** Kumuk Türkçesi, **Nog.:** Nogay Türkçesi, **Öz.:** Özbek Türkçesi, **Tat.:** Tatar Türkçesi, **Tkm.:** Türkmen Türkçesi, **Ttr.:** Türkiye Türkçesi, **Tuv.:** Tuva Türkçesi, **Uy.:** Çağdaş Uygur Türkçesi

- ASA : NUĞUMANOV, Bary (1999). *Aq Sekseli Aqlan*, Ufa.
 BA : VELİ, Ekrem. (2003). *Birinci Azımdar*, Ufa.
 DLT : ERCİLİSUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2018). *Dîvânü Lugâtî 't-Türk*. Ankara: TDK Yay.
 E3 : BİKÇENTEYEV, Enver (1984). *Eserzer Üs Tomda 3*. Ufa
 EDPT : Sir Gerard Clauson (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*. London: Oxford the Clarendon Press.
 EOT : Eski Oğuz Türkçesi
 HE : MERGEN Kirey (1950). *Haylanma Eserzer*. Ufa.
 HŞ : Necmettin Hacıeminoğlu (1968). *Kutb'un Hüsrev ü Sirin'i ve Dil Hususiyetleri*. İstanbul
 HT : SADİKOVA, Mükerrme (2001). *Havalağı Türna*. Ufa.
 İAE : ABDULLİN, İbrahim (2001). *İbrahim Abdullin Eserzer*. Ufa.
 KA : EMİNEV, Emir (2003). *Qapka*. Ufa.
 KM : DAYANOVA, Teskire (2002). *Qanbaba*. Ufa.
 KTLG : *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil Basit Çekim*, 2006.
 OTWF : Marcel Erdal (1991). *Old Turkic Word Formation*. Wiesbaden.
 TAT : ABDULLİN, İbrahim (2002). *Tav Artınan Tav*. Ufa.
 TZ : Besim Atalay (1945). (Çev.), *Et-tuhfet-üz-Zekiyye-Fil-Lügat-it-Türkiyye*, İstanbul.

Kaynakça

- AKKUŞ, Muzaffer (1995). *Kitab-ı Gunya*. Ankara: TDK Yay.
 AKKUŞ, Muzaffer (2007). "Eski Anadolu Türkçesinde Kullanılan Gereklilik Eki Üzerine Bir İnceleme". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. Ankara, 67-84.

- AKSAN, Doğan; ATABAY, Neşe; KUTLUK, İbrahim; ÖZEL, Sevgi (2003). *Sözcük Türleri*, Ankara: TDK Yay.
- AKSU-KOÇ, Ayhan (1988). *The Acquisition of Aspect and Modality*, New York.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yay.
- ASLAN, Sema (2007). “İstek Kipliği, Gerçeklik ve Gerçekleştirilebilirlik”. *VII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu, 2-5 Mayıs 2007*. Konya.
- ASLAN, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik- Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yay.
- ATA, Aysu (2014). *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezm-Altin Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1995) [1.bs. 1956]. *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- BARBIERS, Sjef (2002). “Current Issues in Modality: An Introduction to Modality and Its Interaction with the Verbal System” (Edt. Sjef Barbiers vd.). *Modality and Its Interaction with the Verbal System*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1-18.
- BARUTCU ÖZÖNDER, Fatma Sema (1999). “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”. *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II*. Ankara, 61-63.
- BASKAKOV, Nikolay Aleksandroviç (1984). *Predlojeniye v sovremennom turetskom yazıke*, Moskova.
- BENZER, Ahmet (2008). *Fiilde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- BİLGELİ, M. K. (2009) [1.bs. 1982]. *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yay.
- BOZKURT, Fuat (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- BUSSMANN, Hadumod (1996). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* (Çev. Gregory P. Trauth-Kerstin Kazzazi). Routledge, London-New York.
- BYBEE, J.; FLEISCHMAN, S. (1995). “Modality in Grammar and Discourse An Introductory Essay”. *Modality and Grammar in Discourse, (Typological Studies in Language 32)* (Edt. Joan Bybee- Suzanne Fleischman). Amsterdam and Philadelphia: Joan Benjamins, 1-14.
- BYBEE, Joan; PERKINS, Revere; PAGLIUCA, William (1994). *The Evolution of Grammar*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- CHAPMAN, Siobhan; ROUTLEDGE, Christopher (2009). *Key ideas in linguistics and the philosophy of language*. Edinburgh University Press.
- CHUNG, Sandra; TIMBERLAKE, Alan (1985). “Tense, mood and aspect”. *Language typology and syntactic description*, 3, 202-258.
- CLARK, Lary V. (1998). *Turkmen Reference Grammar*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag
- Kerimoğlu 2011: 27-31.
- COATES, Jennifer (1983) *The Semantics of Modal Auxiliaries*. London: Longman. Auwera 19.
- CORCU GÜL, Demet (2010). *Türkçede Tanıtıcılık: Dolaylı ve Dolaysız Yanıt Türleri*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- CORCU, Demet (2003): *A Linguistic Analysis of Necessity as a Part of the Modal System in Turkish*, Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CORCU, Demet (2005). “Zorunluluk Kipliği Belirtisi: –mAlI’nın Anlamsal İç Yapısı”. *Dilbilim Araştırmaları*, 16, 33-45.
- CRUSE, Alan (2006). *Glossary of semantics and pragmatics*. Edinburgh University Press.
- ÇETİN, Osman Ali (2011). *Türkiye Türkçesinde Gereklilik Kipliği*. Doktora Tezi. Yozgat: Bozok Üniversitesi
- ÇURUK, M. Selcen (2010). “Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişkin: Bakış ve Yaklaşımlar”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (2): 57-72.
- De HAAN, Ferdinand (2006). “Typological approaches to modality”. *Expression of Cognitive Categories: The Expression of Modality* (Edt. William Frawley-Wolfgang Klein-Stephen Levinson). Berlin, 27-70.
- DEMİR, Sema (2009). “-mAlI’nın Emir ve İstek Bildirme İşlevi Üzerine”. *International Journal of Central Asian Studies Volume 13*, 217-230.
- DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve). İstanbul.
- DMİTRİYEV, Nikolay Konstantinoviç (1950). *Başkurt Tilinin Grammatikahı*. Ufa.

- ECKMANN, János (1998). “Çağatayca”. *Tarihî Türk Şiveleri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 211-245.
- ECKMANN, János (1998). “Harezmi Türkçesi”. *Tarihî Türk Şiveleri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 173-210.
- EDİSKUN, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul.
- ERASLAN, Kemal (1980). *Eski Türkçede İsim Fiiller*. İstanbul: İÜEF Yay.
- ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK. Yay.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. Ankara: TDK Yay.
- ERGIN, Muharrem. (1990) [1.bs. 1958]. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul.
- ERGUVALI TAYLAN, Eser (1997). “Türkçede Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: {-DI} Biçimbirimi”. *XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. ODTÜ Yayınları: 1-11.
- ERK EMEKSİZ, Zeynep (2008). “Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller”. *Dil Dergisi*, S. 141 (Temmuz-Ağustos-Eylül), Ankara, 55-66.
- FILLMORE, Charles J. (1968). “Lexical entries for verbs”. *Foundations of language*, 373-393.
- FRAWLEY, William (1992). *Linguistic Semantics*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale,
- GABAIN Annemarie von (1998). “Eski Türkçe”. *Tarihî Türk Şiveleri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 29-66.
- GABAIN Annemarie von (2003) [1.bs. 1988]. *Eski Türkçe Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yay.
- GENCAN, Tahir Nejat (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- GIVÓN, Talmy (1995). *Functionalism and grammar*. John Benjamins Publishing.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK. Yay.
- GÜLSEVİN, Gürer (2002). “Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine”. *İlmi Araştırmalar*, Cilt XIII, İstanbul, 35-50.
- GÜLSEVİN, Gürer; BOZ, Erdoğan (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- GÜNAY, Doğan (2001). “Göstergebilimsel Çözümlemede Kiplikler Kuramı ve Özne: Eylemi Gerçekleştirici Öznenin Kimliği ve Gücü”, *Dil Dergisi*, Sayı: 99, Ankara, 27- 53.
- GÜNER, Galip (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yay.
- GÜVEN, Mine (2015). “Kıbrıs Ağzında Gereklik Üzerine”. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 26 (2), 1-24.
- HACİMEİNOĞLU, Necmettin (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- HACİMEİNOĞLU, Necmettin (2019) [1.bs. 1996]. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- HIRIK, Seçil (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Doktora Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi
- JESPERSEN, Otto (1924). *Philosophy of Grammar*. Routledge.
- JOHANSON, Lars (2009). “Modals in Turkic”. *Modals in the languages of Europe. A Reference Work* (Edt. Björn Hansen-Ferdinand de Haan) Berlin -New York: Mouton de Gruyter, 487-510.
- JOHANSON, Lars. (1994). “Türkeitürkische Aspektotempora” (Edt. Rolf Thieroff, Joachim Ballweg). *Tensessystems in European Languages*. Tübingen, 247-266.
- KAMACI GENCER, Duygu (2018). *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği*. Ankara: Nobel Akademik Yay.
- KARABAĞ, İmran. (2000). “Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu”. *Türk Dili*, 585, Eylül, 275-278.
- KARADEMİR, Fevzi (2012). “Türkiye Türkçesinde Emir Kip (İlki) Üzerine”. *Electronic Turkish Studies*, 7 (4).
- KARAHAN, Leyla (1999). “Fiil Terimi Üzerine”. *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II*. Ankara, 52-54.
- KERİMOĞLU, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinazor Kitabevi.
- KILIÇ, Veysel (2013). "A Contrastive Study of Turkish and English Modality with Reference to Speech Act Theory". *Dialectologia* 10, 1-22.
- KIEFER, Ferenc (1987). “On defining modality”. *Folia Linguistica*, 21, 67-69.

- KİYEKBAYEV, Celil Giniyatoviç (1966). *Hezirgi Başkurt Tili*. Ufa.
- KONONOV, Andrey N. (2001). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.
- KORAŞ, Hikmet (2005). "Türkiye Türkçesinde Gereklilik". *TÜBAR-XVII-/2005-Bahar*, 135-154.
- KORAŞ, Hikmet (2006). "Günümüz Türk Lehçelerinde Gereklilik". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(20), 131-141.
- KORKMAZ, Zeynep (1969). "ası/-esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 16, 31-38.
- KORKMAZ, Zeynep (1973). *Sadru'd-din Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Ankara: DTCF Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (1974). "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler". *Türkoloji Dergisi*, VI/1 1974, 15-30.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- KORMUŞIN, İgor Valentinoviç (1988). "Kategoriya Nakloneniya" *Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurskih yazıkov Morfoloģiya* (Edt. Edhem Rahimoviç Tenişev). Moskova.
- KORNFILT Jaklin (1997). *Turkish*. London, New York: Routledge.
- KREIDLER, Charles W. (1998). *Introducing English Semantics*. London: Routledge.
- KROEGER, Paul R. (2005). *Analyzing Grammar An Introduction*. New York: Cambridge University Press.
- LYONS, John (1977). *Semantics I-II*. New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1998). "Karahanlıca". *Tarihî Türk Şiveleri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 133-171.
- MITHUN, Marianne (1995). "On the Relativity of Irreality". *Modality in Grammar and Discourse* (Edt. Joan Bybee- Suzanna Fleishman). Philadelphia: John Benjamins, 367-388.
- NARROG, Heiko (2009). *Modality in Japanese: The Layered Structure of the Clause and Hierarchies of Functional Categories*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- NUYTS, Johan (2006). "Modality: Overview and linguistic issues". *The expression of modality*, 126, 1-26.
- ORUÇ ASLAN, Birsal (2011). "Türkçede Gereklilik Kipi", 38. *ICANAS*, 10-15 Eylül 2007. C.III: Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi Bildirileri, Ankara, 1245-1261.
- ÖZMEN, Mehmet (2003). "Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003, Mustafa Canpolat Armağanı* (Haz. Aysu Ata-Mehmet Ölmez). Ankara: Şafak Matbaası, 177-193.
- ÖZMEN, Mehmet (2003). "Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi". *Dil ve edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003, Mustafa Canpolat Armağanı* (Haz. Aysu Ata-Mehmet Ölmez). Ankara: Şafak Matbaası, 177-190.
- PALMER, F. R. (2001). *Mood and Modality*, New York: Cambridge University Press.
- POPPE, Nicholas. (1964). *Bashkir Manual (Descriptive Grammar and Texts with A Bashkir-English Glossary)*. Indiana University, Bloomington.
- PORTNER, P. (2009). *Modality*. OUP Oxford.
- PRITSACK, Omeljan (1998). "Kıpçakça", *Tarihî Türk Şiveleri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 111-122.
- RENTZSCH, Julian (2015). *Modality in Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- SLOBIN, Daniel Isaac; AKSU-KOÇ, Ayhan (1982). "Tense, Aspect and Modality in the Use of the Turkish Evidential". *Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics* (Edt. Paul J. Hopper). Amsterdam: John Benjamins, 185-201.
- ŞAHİN, Hatice (2009). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yay.
- TEKİN, Talat (1997). *Türkoloji Eleştirileri*. Ankara: Simurg Yay.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1972). *Yünus Emre Divan. Tercüman 1001 Temel Eser*.
- TOPARLI, Recep (1998). *Harezmi Türkçesi*. Tokat.
- TOPUZ, Metin (2011). *Kant ve Nietzsche'de İsteme Kavramı*. Mersin.
- TRASK, Robert Lawrence (1999). *Key Concepts in Language and Linguistics*. London-New York: Routledge.

- TÜRK, Vahit (1995). “Eski Türkçede –gu, –gü Eki ve İşlevleri”. *Tuncer Gülensoy Armağanı* (Yay. Haz. Ahmet Buran). Kayseri, 351-358.
- TÜRKYILMAZ, Fatma. (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. Ankara: TDK.Yay.
- ÜSTÜNOVA Kerime (2005). “Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, 187-201.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2004). “Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı”, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LXXXVIII, S. 635, 678-686.
- VAN der AUWERA, Johan; PLUNGIAN, Viladimir A. (1998). “Modality's Semantic Map”. *Linguistics Typology*, 2, 79-124.
- VARDAR, Berke; GÜZ, Nükhet; HUBER, Emel; ÖZTOKAT, Erdim; SENEMOĞLU, Osman (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- YAMAN, Ertuğrul (1999). *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*. Ankara: TDK Yay.
- YARAR, Emine (2001). “Bilimsel Söylemde Olasılık Kipi”. *XV. Dilbilim Kurultayı-Bildiriler* (89- 98), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası.
- YAVAŞ, Feryal (1980). “The Turkish Future Marker”. *Kansas Working Papers in Linguistics* (Edt. Patricia Hamel-Ronald Schaefer). Vol. 5, No. 1, 139-149.
- YAZICI ERSOY, Habibe (2013). “Başkurt Türkçesinde Niyet Kipi ve İşaretleyicileri”. *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı* (Edt. Ülkü Gürsoy-Figen Güner Dilek-Dilek Ergönerç Akbaba-Feyzi Ersoy-Yavuz Kartallıoğlu-Habibe Yazıcı Ersoy). Ankara: Akçağ, 497-513.
- YAZICI ERSOY, Habibe (2014). *Başkurt Türkçesinde Kip*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YULDAŞEV, Ahnef Ahmetoviç (1958). *Sistema slovoobrazovaniya i spryajeniya glagola v başkirskom yazıke*. Moskova.
- YULDAŞEV, Ahnef Ahmetoviç (1981). *Grammatika sovremennogo başkirskogo literaturnogo yazıka*. Moskova: İzdatelstvo “Nauka”.
- ZEYNULLIN, Marat Valeyeviç (2002). *Hezirgi Başkurt Ezebi Tili- Morfologiya*. Ufa.